

В. Т. Поліщук, д-р філол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-9090-8324
e-mail: kaflit@ukr.net
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького, Черкаси

ОСОБЛИВИЙ РОМАН ПРО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ("Шевченко між світами" Станіслава Росовецького)

Проаналізовано зазначений роман відомого вченого й письменника Станіслава Росовецького як самодостатній твір, а також у певних типологічних зіставленнях твору зі студією "Тарас Шевченко. Сучасна біографія" цього ж автора та в контексті з шевченківською життєписною біографією, передовсім романами останнього двадцятиріччя (творами Володимира Кепича, Зіновія Легкого, Костянтина Тур-Коновалова та Дениса Замрія, Галини Тарасюк, Антонії Цвід, Олександра Денисенка та ін.). Указано насправді оригінальні жанрові вирішення романіста, які своєю чергою посутньо вплинули на організацію хронотопу твору, на активне застосування домислово-вимислових (тих же фантастичних і містичних) операцій, на своєрідність використання документальності як питомих рис художньо-біографічної літератури. Зауважено, що аналізований твір має достатньо виразні ознаки інтелектуального роману, обумовлені передовсім різнобічною ерудицією автора. Проаналізовано своєрідну "нафантазовану" структуру роману, три основні частини якої – три "подорожі в минуле" романного Шевченка – означені як альтернативні до реальних історій поетового життя, покликані, за авторською версією, "полежити" його долю на Страшному Суді. Відзначено, що, за всієї нафантазованої умовності сюжетних колізій, окремі епізоди роману є достатньо суперечливими, дискусійними чи й провокативними, зокрема виписані в "другій подорожі". Передовсім це стосується авторських інтерпретацій відомої історії взаємин Шевченка з родиною Гернів і прапорщиком Ісаєвим, тлумачення Тарасом "у сні" власного автопортрета, на якому він, майже оголений, простує берегом Аральського моря, показ поета – автора поеми "Каваказ" (!) – охочим підкорювачем тубільного населення в азійських степах. Зауважено на посутній "інакшості" романних образів ряду відомих історичних персоналій (Честахівський, Некрасов та ін.), на виразному інтимно-любовному дискурсі, а також і на виважених художніх резюмуваннях щодо образу Шевченка, попри витворені в романі альтернативні історії.

Ключові слова: шевченкіана, роман, жанр, фантастика, містика, хронотоп, домисли, сюжетні колізії, образотворення, контексти.

Протягом двох останніх десятиліть українська літературна шевченкіана поповнилася цілою низкою цікавих романів. Звісно, написані й поезії, ліро-епос, драми, але саме велика проза, передовсім романи, задають проблемно-тематичний "тон" та інші тенденції в цьому широкому й різногранному сегменті нашого письменства. Згадана низка романів якраз і означила принаймні дві тенденції. Точніше, одну з тенденцій підтвердила, іншу ж видимо означила й утвердила. Щодо першої, то вона має, сказати б, суто "зовнішню" причину: ще зі століття ХХ-го спостережено, що особлива активізація творення літературної (та, певно, й іншої) шевченкіани припадала на "навколоювілейні" роки Шевченкового життя. Так було в 1939-му, особливо – в першій половині 1960-х, у 1989-му... Тож і роки 2011-й і 2014-й, до й після них, мотивували багатьох письменників удатися до творення шевченкіани.

Друга ж тенденція бачиться цікавішою і не без новизни. У згаданій низці новітніх романів про Шевченка поряд із зображенням "соціального", сказати б, пласту образу українського генія не менше, а почасти й більше уваги авторами приділено творенню "побутової", "приватної" сфери цього образу. А вже в цій – "приватній" – площині помітно домінував інтимно-любівний дискурс – зображення Шевченкових взаємин із жінками, які трапилися на його життєвій дорозі. Мовимо про романи "Любов на порозі вічності. Тарас і Ликера" (2002) Володимира Кепича, "Тарасові страсті" (2006) Зіновія Легкого, "Художник" (2014) Костянтина Тур-Коновалова та Дениса Замрія, "Зоре моя вечірня, або Пророк і Марія" (2015) Галини Тарасюк, відома трилогія Антонії Цвід (2017; "Возлюбленик муз і грацій", "І темні ночі. І ласки дівочі...", "Де русалки місяць ловлять"), "Тарас Шевченко. Повернення" (2017) Володимира Денисенка, "Тарас Шевченко: сто днів кохання" Валентина Чемериса... Можна назвати й деякі інші великоформатні твори, зокрема "не-шевченківські", але з його виразним образом: до прикладу – "Рось-Марія" (2011) Наталі Околітенко... Якраз вони й репрезентують оту саму згадану другу тенденцію. Автор цього тексту зовсім недавно завершив написання доволі об'ємної монографії про інтимно-любівні дискурси в українській

літературній шевченкіані, в якій доволі детально і системно дослідив відповідний дискурс у різножанрових творах про Шевченка, зокрема і в названих вище романах [див.: 3].

Коли на завершальному етапі роботи над монографією авторові цих рядків потрапив до рук роман Станіслава Росовецького "Шевченко між світами" (2022), то думалося і його долучити до контексту студії. Але навіть "діагональне" ознайомлення з текстом цього роману стримало такий задум. Надто вже своєрідним – і задумом, і сюжетом, і семантикою образів – видався цей твір. Про нього й мова далі. Хіба тільки з невеликим застереженням про те, що до розмови за романом доцільно долучити й видрукувану двома роками раніше працю цього ж автора – С. Росовецького – "Шевченко. Сучасна біографія" (2020).

Ще досі чується відлуння гострої полеміки – "фейсбучної" й газетної – навколо названої "сучасної біографії", полеміки, в якій на боці біографа ледь не в "однині" стояла відома шевченкознавиця Роксана Харчук, а їй (і С. Росовецькому!) доволі різко опонувало немало авторитетних літературознавців, переважно київських. Здається, кожна зі сторін полеміки лишилася "при своїх" аргументах.

Вочевидь, С. Росовецький мав "своє" бачення постаті Тараса Шевченка, далеко не всіма прийнятне, інколи доволі дражливе чи і провокативне. Згадати хоча б викладену в "сучасній біографії" авторську версію взаємин Шевченка і прапорщика Ісаєва [див.: 6, с. 239–241]. До слова, ця версія фактично перенесена і в роман. Певно, навіть тим дослідникам, які не толерують "іконописного" образу поета, таке тлумачення С. Росовецьким згаданих взаємин бачиться надумано-дражливим. І не тільки це.

Ясна річ, роман "Шевченко між світами" належить до "відомства" життєписної (варіанти – історико-біографічної, художньо-біографічної) прози, котра, своєю чергою, має властиві цьому жанрові чи навіть, за визначенням декого з теоретиків, метажанрові (наджанрові) питомі риси, передовсім із царини власне жанротворення, а також із питань документальності, хронотопу, художнього домислу/вимислу. Хоча б стисло окреслимо відповідні контексти для аналізованого тут роману.

Якщо вести конкретнішу мову про жанрове багатство і розмаїття біографіки, то мусимо констатувати, що в центрі дослідницьких уваг найчастіше перебуває біографічний роман з урахуванням його відомих творчих можливостей (панорамність зображення, ступінь художнього узагальнення тощо). Саме біографічний роман завдяки формальній гнучкості може мати ряд інваріантів, що додає нових і нових розмислів у відповідній площині жанрології, саме з романною формою чи не найбільше експериментують письменники. Так, дослідниця І. Савенко, опрацьовуючи жанрово-стильові особливості роману-пошуку, називає такі "жанрові різновиди біографічного роману: роман-сповідь, мемуарний роман, роман-мозаїка, роман у листах, роман-щоденник..." [8, с. 7]. Як видно з низки досліджень, художньо-біографічна проза добре надається для формальних експериментів, і не тільки романна. Скажімо, І. Акіншина зауважує, що "Аналіз документалістики кін. ХХ ст., частиною якої є художня біографія, засвідчує збагачення її новими жанровими формами: роман-сповідь, роман-есе, повість-есе, повість-подорож... Становлення нових жанрів у літературі – це свідчення розширення її творчих можливостей" [1, с. 15]. У цьому контексті цілком доречно зауважити, що й біографіка про Шевченка, особливо романи останніх десятиліть, теж не позбавлена жанроозначувальних пошуків і варіацій. Маємо, скажімо, і роман-есе (Б. Сушинський, Б. Чайковський), і психологічний роман (З. Легкий), і роман-версію (Г. Тарасюк), і кінороман (К. Тур-Коновалов...), і роман-перформанс (А. Цвід)... Природно, долучаємо сюди – і як продовження варіативності, і як певне новаторство – аналізований твір С. Росовецького, визначений як "біографо-фантастичний". Далі, розглядаючи сюжет і не тільки, побачимо доцільність саме такого жанроозначення роману. Особливе смислове навантаження тут несе означення "фантастичний".

Безсумнівно, вдалою є й назва роману – "Шевченко між світами", бо вона прямо відповідає загальному змістові (сюжетові) роману, присутньо визначає організацію надто динамічного і своєрідного хронотопу в усьому творі, а разом із указаним жанровим визначенням "пояснює" чи мотивує

особливості реалізації в романі явищ документальності й домислово-вимислових, у т. ч. фантастичних, операцій. Усе це ширше покажемо при розгляді сюжетних колізій. Цікава в романі й організація наративу: значна частина тексту – "від" Шевченка чи якогось персонажа не без відчутного психологізму, не менш значна – від наратора-оповідача (в третій особі), так само достатньо майстерна в сенсі художності. В окремих моментах наратор ніби "виходить на поверхню" в розмислах, вочевидь репрезентуючи самого автора-романіста (напр., с. 111–112).

Роман можна назвати інтелектуальним, і така його ознака забезпечена передовсім відомою ґрунтовною й різнобічною ерудицією С. Росовецького, зокрема в царині шевченкознавства і – ширше – літературознавства, релігієзнавства, міфології, фольклористики, філософії, загальних принципів побудови художнього твору тощо. Означені характеристичні риси, до яких, звісно, треба додати й густий "інгредієнт" фантазійності, роблять роман "Шевченко між світами" справді цікавим твором. Маємо на увазі передусім суто формальні речі в організації тексту.

Варто ще сказати хоча б кілька слів за аспект "фантастичності" в цьому конкретному творі, який належать до царини біографіки. Загальновідомо, що в художньому творі важливу роль відіграє художній домисел/вимисел, без якого в поєднанні з документалізмом "не існують історичний роман, повість, оповідання, драма, поема..." [2, с. 173]. Цитоване великою мірою стосується й художньої біографіки, різних її жанрів. Але водночас зауважено, що в біографічних творах автор не може оперувати категоріями домислу/вимислу безбережно, адже в кожному з них ідеться про конкретну особу з цілком конкретним життєписом. Скажімо, за М. Сиротюком, "письменник-біограф не так довільно може вибирати факти, змінювати їх" [9, с. 63]. Тим паче це стосується творів про Шевченка, біографія якого відома дуже добре. Тож С. Росовецький, написавши "біографо-фантастичний" роман, у якому "фантазій" аж надто багато, помітно відступив від "канонів" жанру, або інакше, вніс певну новизну принаймні в українську біографіку та біографістику.

Далі – роман, його структура і незвичайні сюжетні колізії.

Роман має два розділи й епілог, причому перший розділ – така собі невелика художня передмова до, як видається, основного розділу – другого, об'ємного і такого, що безпосередньо кореспондується з назвою твору – "Шевченко між світами", розкриває її. Отже, за сюжетом хворий Шевченко доживає в Петербурзі останні свої дні, спілкується з Григорієм Честахівським, декабристом Іваном Анненковим, вільнодумствує, у феєрично-святковому передріздвяному місті несподівано знайомиться з молодою красивою прогресисткою Мариною, котра в романі містичним чином виявилася Мореною, Білою пані, тобто смертю, яка прийшла за поетом. Романіст вибудовує цікаві, але несподівано жорсткі своєю семантикою діалоги і з Честахівським, і з Мариною... З останньою, скажімо, і про неї, всю в білому, і про її ім'я: "До речі, Мариночко, запитав я в Костомарова про твоє ім'я. Переконавав мене, що в нас воно не від італійців запозичене, але слов'янське міфологічне. Там, у міфології отій, мовляв, більше загадок... І про твоє ім'я лише здогадка є, що воно походить від імені богині Морени. Ідоли її стояли у храмах балтійських слов'ян – а сама вона була, коли вірити німцям-місіонерам, богинею смерті.

– Смерті? – ахнула дівчина. І раптом пирснула сміхом. – Делебі, я така!" [7, с. 42]. І далі в тексті всього твору містичних картинок немало, самі собою вони теж формують фантастичний світ роману. В останні миті свого життя романний Шевченко розуміє, хто перед ним: "– Згинь, лицемірний привиде! Я впізнав тебе нарешті. Біла пані, Морена, смерть!" [7, с. 47]. Поет помирає, а Біла пані розважливо виходить.

За сюжетом і за всіма смислами центральним у романі є другий розділ – "З майбутнього – в минуле", поділений на численні підрозділи й "паузи". Померлий Шевченко (чи його душа) волею романіста переміщується в іншу сферу, в інший ("той") світ, "антураж" якого, чуттєвий і видимий, витворює письменник. "Попри всю свою геніальність, Тарас Шевченко, покидаючи земну юдоль страждань, поринув у ті ж почуття і переживання, зазнав тих же ілюзій, які в такій жахливій ситуації випадають на долю кожній смерті людині" [7, с. 49]. Ставши безтілесним духом, Шевченко потрапляє в дивний простір, із

яким поета-художника знайомить старець. Ним виявився святий Дмитрій Ростовський, він же – знаний мислитель і письменник Данило Туптало ("О, та ти святий Дмитрій Ростовський, наш українець, син сотника Сави Туптала з Макарова!" – впізнає його Шевченко). Виявилось, що Шевченко потрапив у Чистець, тобто подобу католицького чистилища, в якому душа має перебути митарства перед найвищим Судом. Саме тут романіст "включає" в оповідь фантастичний хронотоп. Шевченко, якого святий Дмитрій, звичайно ж, упізнав ("Невже це ти, прославлений український поете, пожалував?" [7, с. 51]), із великим здивуванням дізнається про свою славу національного пророка ("Ти став фетишем України") у ХХ–ХХІІ століттях, про численні видання й накладу своїх творів, навіть про 6-томну енциклопедію тощо. Волею автора поет ці свої пізнання сприймає не без іронії: мовляв, я про все таке і не мріяв-думав...

Святий показує поетові дивовижну бібліотеку з минулого й майбутнього, якою Шевченко будь-коли може скористатися, тільки має повертати книгу на те ж саме місце. Дмитрій: "Тут усе можливо і, передусім, саме з часом. Тут час іде не лише вперед, як ти звик, чадо, але й у зворотному напрямі. Тому, коротко кажучи, що нинішній потойбічний світ побудовано на наукових знаннях дуже високого стану духовного життя людства, досягнутому на передостанньому рівні його розвитку" [7, с. 53]. Власне, С. Росовецький у підрозділах 4 і 5 витворює фантастичні "правила гри", на які має зважати, і якими може послуговуватись поет, і які будуть застосовані ним і щодо нього самого в його "митарствах". Святий добре обізнаний із "земною" біографією Шевченка, м'яко дорікає і за пиття, і за жінок, і за поему "Марія" ("Не обговорюватимемо це питання зараз, чадо, і зроби все, щоб воно не виплило на Суді. <...> Як ти посмів недоступну людському мисленню містичну глибину Непорочного зачаття замістити низькою еротикою..." [7, с. 67]), а ще попереджає, що в Чистці і думки читають. Святий зі співчуттям каже Шевченкові про надто короткий і важкий його життєвий шлях на білому світі, частково це пояснює певною спадковістю чоловіків у Тарасовому роду, а ще каже про таку собі своєрідну "компенсацію": з огляду на те, що умовний середній вік людського життя сягає приблизно

65 років, до яких Шевченко не дожив 18 літ, тож йому дозволено ще прожити 18 років із такими правами: "Цей час ти можеш згаяти на повернення в минуле, до тих крутих поворотів твоєї біографії, де ти хотів би вчинити по-іншому, ніж вчинив, і обійти ті неприємності та нещастя, що до них спричинили твої помилки, чадо. Тобі дозволяється зробити три такі подорожі, розділивши між ними час на свій розсуд... Крім того, тобі дозволяється в цих подорожах збирати докази на свою користь для Суду над тобою, а він здійсниться тут після твого повернення з останньої мандрівки" [7, с. 65]. Задля втілення таких своїх бажань – подорожей у часі – Шевченко може скористатися подобою громіздкої телефонної будки (інваріант "чарівної палички"), викликати яку може навіть думкою-згадкою про неї: вона і перенесе, і забере... Шевченко висловлює Димитрію свою незгоду із запропонованим, бо не хоче й не може "переставати бути самим собою". Поет і святий Димитрій ведуть цікавий інтелектуальний діалог про минуле й майбутнє (такі собі футуристичні уявлення-фантазії на основі сучасних досягнень науки і духу), про Суд, до якого треба поетові готуватися й цими дарованими роками. Старець зауважує на ще жорсткіших умовах: на Суді проти Шевченка можуть свідчити і його недобррозичливці, заздрісники та вороги з його реального життя. Зрештою, романний Тарас задумується... Звісно, творчою волею С. Росовецького.

Маємо зробити "ліричний відступ" і зауважити, що моделюванням зазначених вище колізій романіст (формально устами святого Димитрія) ставить головного героя перед жорстким вибором компромісу/безкомпромісу, усвідомленим чи спонтанно-емоційним, але, головне, нібито власним вибором, спробувавши прожити певний час "інакше", фактично "переінакшивши" себе самого "історичного". У цьому зв'язку пригадується цікава деталь із недавніх часів згадуваної полеміки навколо Шевченкової "сучасної біографії" пера С. Росовецького, зокрема стаття-відповідь біографа на критичну статтю музейниці Н. Наумової, які обидві були опубліковані в газеті "Слово Просвіти" у квітні 2021 року. Полемізуючи з Н. Наумовою, С. Росовецький прихильно писав про своїх колишніх студентів – сумнозвісного "шевченкознавця" О. Бузину та нині справді

вельми авторитетного шевченкознавця О. Бороня. Про першого з них біограф зазначав: «Бузина був моїм студентом, людиною помітною, і я з цікавістю, хоч і не завжди схвально, стежив за його журналістською кар'єрою. Міф щодо солдатчини Шевченка, пропонований Бузиною, полягає в тому, що поет легко, за кілька років міг би вислужитися, проте сам винен, що "сумлінно тягнути лямку не поспішав"» [5, с. 10]. Тут же біограф висловив можливу мотивацію такого "міфу" О. Бузини. Ця згадка про цитовану полемічну статтю С. Росовецького обумовлена тим, що в романі "Шевченко між світами" його автор в одній із трьох "потойбічних" Шевченкових подорожей фактично втілює отой самий – щодо "тягнути лямку" – "бузиновий" міф. Та, власне, й інші дві "подорожі" своєю семантикою "інакшості" узагальнено близько стоять до згаданого й цитованого "міфу": мовляв, Шевченко таки відступив від самого себе, не здолав спокусу полегшити й "виправити" перед Судом свою долю. І це попри відому з численних джерел і майже легендарну Шевченкову впертість, небажання сприйняти навіть невеличке доброзичливе опікунство, чи спонуку, чи, тим паче, насилля над волею, про що, до речі, неодноразово пише С. Росовецький і в "сучасній біографії", і в романі [див., напр.: 6, с. 115, 248; 7, с. 23].

Отже, уявні Шевченкові подорожі в часі...

Можна сказати, що кожна з трьох витворених С. Росовецьким уявних подорожей Шевченка у своє минуле є такою собі альтернативною історією якогось періоду реального поетового буття. Моделюючи кожен таку альтернативність і "вживлюючи" в неї Шевченка, романіст, очевидно ж, мав на меті "випробувати" поета інакшими спокусами і перспективами, на які в романі зважив нібито ж "неприємно впертий" поет, у висліді ж – хоч уявно трансформувати "усталений" Шевченків образ. Чи це одна зі своєрідних спроб "деіконізувати" образ Шевченка, чи "інтелектуально-фантазійний" варіант явища певної шевченкофобії? Певно, кожен із читачів матиме свою відповідь.

Перша з подорожей виявилась короткою. Поет повернувся в той час, коли з експедицією Олексія Бутакова картографував Аральське море. На відміну від реальної історії, в цій повторній можливості Шевченко не без вагання знаходить момент

і фактично тікає з корабля "Костянтин", тобто стає дезертиром, прагнучи свободи. Ця частина історії витворена в більш-менш реалістичному ключі, а вже втікацьке Тарасове буття пронизане містиккою: несподівано він зустрічає жінку-упирицю неймовірно звабливої зовнішності, в страху тікає від неї, але потрапляє в пута іншої казкової істоти, в Коканді його продають у рабство. Вільнішими хвилинами Тарас пробує творити, але його малюнки й писання за ісламськими тлумаченнями визнають гріховними, і страшний суддя присуджує відрубати йому руку, якою писав і малював. У момент здійснення жорстокої покари Шевченко згадує чарівну рятівну телефонну будку і ... повертається в Чистець.

Цей витворений перший вояж у минуле, як на наш погляд, зовсім нічого не додав до широкознаного образу Шевченка. Такий собі нафантазований ігровий епізод, колаж реальних і містичних картинок, скріплених образом одного героя. Вочевидь це розумів і сам романіст, коли написав у "паузі першій", що й сам романний Шевченко не зміг переконливо витлумачити перипетії першої своєї подорожі [див.: 7, с. 96].

"Пауза перша" і "пауза друга" як структурні елементи роману стали в ньому такими собі "точками перемикання", під час яких романний Шевченко осмислює сподіяне з ним у попередній подорожі в минуле й обдумує вибір подорожі наступної. У цьому сенсі героєві роману майже нічого було щось сутнісно підсумовувати за першим вояжем, зате щодо другої подорожі, її вибору, він поставився значно "відповідальніше" й мотивованіше. Можна сказати, що майже вся "пауза перша" є преамбулою до розлогої та помітно значеннєвішої подорожі другої. В ній, тобто в "паузі", поет пригадує свій "казематний" період, коли його нібито викликав на розмову генерал Перовський, онук останнього гетьмана України Кирила Розумовського. Реальної такої зустрічі не було, але за природою роману вона сталася. Зауважимо, що і в "паузі", і в усій "другій подорожі" постать вельможного генерала Перовського активно присутня, волею романіста, звісно. "Шевченківська енциклопедія" інформує, що цей наблизений до царя чиновник дещо знав про Шевченка та його долю, в часі і просторі вони "перетиналися", та чогось посутнього вельможа для поета не зробив, заочно дорікаючи

тому за "чорну невдячність" до царської родини. Зазначено також, що Перовський "як один із найнегативніших персонажів фігурує у Щоденнику, де про нього персонально та про його найближче оточення йдеться в багатьох емоційно забарвлених рядках" [11, с. 57]. Натомість у тексті роману оповідач, за яким близько стоїть С. Росовецький, послуговуючись певними відомостями, зокрема й тими, які "стали відомі через століття" [7, с. 112], "цікавими історійками" анекдотичного плану [7, с. 113], здається, нічим не підтвердженим нібито фрагментом прогулянкової tet-a-tet розмови Шевченка з Агатою Усковою [7, с. 113–115], за згадані в ШЕ Тарасові судження про Перовського прямим текстом соромить Шевченка: «Під час другого запису "гнилий сатрап" (одна з Шевченкових налічок генералові – В. П.) був уже у відставці, а оскільки укладач щоденника не сумнівався, що рукопис рано чи пізно прочитають жандарми, то чи не донос він формально написав? Соромно, Тарасе...» [7, с. 112].

Ще цікава деталь. У цій же "першій паузі" прозаїк, але вже думками романного Шевченка і не без іронії останнього, мовить про фальшивість і надуманість нібито меморіальних місць поета на казахській землі. "Пауза", скажемо, не без дискусійності.

Другу подорож у часі романний Шевченко вирішив здійснити до Оренбурга року 1850-го, але з твердим наміром не повторити колишніх, – за реального життя, – "фатальних помилок".

Можна сказати, що вся "друга подорож" – "Звитяжне повернення до Ак-Мечеті" (повернення, розуміється, Тарасове) – є доволі цікавим і цілком нафантазованим детективом, у якому діють переважно реальні історичні персоналії, дотичні до Шевченкової засланчої біографії, але практично всі вони, від Шевченка починаючи, лініями поведінки в аналізованому романі є присутньо "інакшими", більшою чи меншою мірою альтернативними до них самих у реальних їхніх життях. Можна сказати й те, що кожен із п'яти підрозділів "другої подорожі" являє собою й такі собі окремі новели, об'єднані принаймні кількома персонажами, перший із яких, звісно, Шевченко. Причому, повторимося, Шевченко своїми діями практично скрізь присутньо "інакший". Як видно інакшими постають і штабс-капітан Герн, і його дружина, і татарка Забаржада...

Певно ж, тут не варто вдаватися до детального сюжетно-образного аналізу всього розділу та його окремих підрозділів, зацікавленим просто доцільніше перечитати роман. Звернемо узагальнену увагу на альтернативні до історичних реалій аспекти в романі та на риси-дії романного образу Шевченка.

Перш за все в "подорожі другій" Шевченко повертається до помешкання Гернів в Оренбурзі, де за його "земного" життя сталася відома й достатньо суперечлива, в т. ч. для самого поета, історія, коли Тарас Григорович "розкрив очі" капітанові Герну на "амурні" справи його дружини з прапорщиком Ісаєвим. Зрештою це обернулося для Шевченка арештом і значно жорсткішими умовами солдатчини.

У романі "Шевченко між світами" С. Росовецький нібито вибором самого Шевченка цю історію інтерпретує по суті інакше. Як і в "сучасній біографії" [див.: 6, с. 239–241], у романі його автор мотивує цей Шевченків учинок тим, що, мовляв, сам Шевченко симпатизував "гарненькому" прапорщикові Ісаєву, приревнувавши останнього до розпутної дружини Карла Герна. Натяк більш ніж прозорий. Правда, і в "сучасній біографії", і в романі таке почуття нібито Шевченкової "закоханості" в Ісаєва їх автор називає "платонічним" і суто "естетичним", "усього лише захопленням рідною, українською вродою юнака" [7, с. 120], тобто Ісаєва, який був родом із Полтавщини. Аргументом на користь такої своєї версії С. Росовецький виставив портрет Ісаєва, написаний Шевченком ніби аж надто натхненно. До того ж С. Росовецький у цьому контексті пише, що "Поет ніколи в житті не був моралістом і в тверезому вигляді утримував при собі негативні думки про інших людей. Він не раз закохувався в заміжніх жінок, аж ніяк не переймаючись сумнівами про своє право на таке почуття" [6, с. 240]. Цитована достатньо категорична характеристика Шевченка – із "сучасної біографії", і вона вочевидь надто суб'єктивована, бо і в різних документальних джерелах, й у творах шевченкіани, та і в Шевченкових творах передовсім можна знайти інформацію, яка спростовує цитоване судження С. Росовецького. У романі ж письменник і далі інтерпретує діяння "інакшого" Шевченка суголосно до цитованих вище суб'єктивних авторських

характеристик. Тут штабс-капітан Герн якось збайдужіло реагує на Шевченкове викриття зради його дружини, висловлює поетові власну "філософію" в "жіночому" питанні, а сам романний Шевченко стає коханцем Софії Герн.

Узагалі слід відзначити доволі виразний любовний, а часом і любовно-еротичний, дискурс у романі, зокрема й не без критицизму щодо Шевченка. Згадані вище картини з Мариною-Мареною, з жінкою-упирицею, опис поетового сну з "божевіллям плоті", коли нібито романний Шевченко, а ми ж розуміємо, що С. Росовецький, тлумачить не надто відомий поетів автопортрет, де напівголений Шевченко простує берегом Аральського моря ("андрогін, наполовину мужик, наполовину жінка?" [7, с. 125]), домислена історія Забаржиди... Пам'ятаємо, що, за ідеєю роману, подорожуючи в минуле, вже майже потойбічний Шевченко мав хоча б щось виправити зі свого реального життя, аби з меншою "вагою гріхів" підійти до Страшного Суду. Щодо взаємин із жінками, то святий Дмитрій, висловивши Тарасію власну "теорію питання", прямо його застеріг перед подорожами: "Доки ти тут, забудь краще про всіляких Амальок і Марин. І упаси тебе боже повертатися саме до того, щоб продовжити з ними свої негожі витівки!..." [7, с. 73]. Судячи за сюжетними перипетіями романних вояжів у минуле, романний же Шевченко не надто дослухався до застережень святого, тобто не вважав за доцільне чи можливе шукати тут "спасіння", що теж, певно, може характеризувати героя. Що ж до реалізації інтимно-любовного дискурсу, то роман "Шевченко між світами" немалою мірою суголосний тенденціям новітньої літературної шевченкіани, скажімо, названим вище романам В. Кепича, З. Легкого, Г. Тарасюк, А. Цвід та ін.

Майже весь розділ роману, тобто "подорож друга", є видимо нафантазований, і в семантиці цієї фантазійності виразно проглядається спроба реалізації згаданого вище "бузинового" міфу про те, що якби Шевченко в солдатчині сумлінно "тягнув лямку", то... Тож у цій подорожі в минуле Шевченко береться "тягнути лямку". За сюжетом, його знову викликає на розмову генерал Перовський, призначений генерал-губернатором в Оренбург, і наказує виконувати завдання таємної служби під

орудюю того ж штабс-капітана Герна, котрий виявляється законспірованим начальником "таємної служби" [7, с. 167]. Тарас сумлінно береться за обов'язки. Підрозділи 8–10-й у романі є таким собі детективом із численними пригодницькими елементами, воєнними сутичками, вистежуванням лазутчиків, таємними документами, любовними пригодами. Практично все тут, повторимось, вимислене за винятком хіба деяких персоналій із реального життя.

Достатньо показова історія з татаркою Забаржадою. Про таку знайому Шевченка збереглася дуже скупа звістка зі спогадів Ф. Лазаревського "Т. Г. Шевченко в Оренбурзі": офіцери тамтешнього гарнізону інколи влаштовували вечірки, а також "зрідка влаштовувалися вечори з дамами, причому незмінною Тарасовою подругою була незвичайної краси татарка Забаржада" [10, с. 180]. І все. Тож авторам життєписних творів про Шевченка доводилося займатися домисловами операціями [див.: 4]. Природно, до таких операцій, але з ухилом у пригодництво, вдався і С. Росовецький. Забаржада тут – коханка Шевченка, але разом із тим – повія, "пропаща" жінка, тілом якої торгує її ж чоловік Хакім. За загадкових обставин вона гине, як виявилось, від руки свого ж чоловіка-звідника, а Шевченко бере участь у розслідуванні злочину.

Надалі Шевченко, вже унтер-офіцер з особливих доручень, бере участь у боях із місцевими "тубільцями", в їх упокоренні царськими військами (гримаса фантазійної долі як для автора поеми "Кавказ"), дослужується до підпоручика... За сюжетом, Тарасові подобається його новий статус, його ж відображення в дзеркалі: "Еполети на хвацько скроєному парадному мундирі, залишки волосся модно причесані, закручені догори офіцерські вуса нафабрєні. Усе на місці..." [7, с. 237–238]. Головне ж у тому, що в романі показано хай і нафантазоване, але присутнє переродження Шевченка: "він звик до військової служби", "він шкодує, що давно не вибирався в похід", "українських віршів не написав жодного за всі роки другої подорожі в часі, та й російською мовою теж. Позабула про нього Муза, хоч плач" [7, с. 238]. Навіть панегірик Перовському йому не вдавався...

Фінал цієї "подорожі" концептуально важливий і цікавий, але повернемось до нього дещо нижче, після "другої паузи" і "третьої подорожі", на яку в потойбічного Шевченка лишалось "майже тринадцять років" [7, с. 240] із наданих 18-ти.

Вибираючи "маршрут" і "напрямки діяльності" в останньому наданому вояжі, романний Шевченко майже не вагався, опинився в післязасланчому Петербурзі з твердим наміром подивувати всю імперію видатними прозовими творами, романами, які б визначали нові тенденції всієї російської художньої белетристики. Власне, і назва третього розділу "За загальнуруською славою і за великими грошима". Назва, скажемо, не без певної дольки провокативності й у сенсі надмірної Шевченкової амбітності, і в сенсі "великих грошей", але менше з тим.

Третя нафантазована подорож у романі майже всуціль літературна, переважний наратор у ній – Шевченко, хоч інколи "беруть слово" компетентний у всьому оповідач або й сам С. Росовецький, у кожному варіанті демонструючи справді глибоку обізнаність із особливостями тогочасних літературних тенденцій в імперії та в закордонні, в столиці й навколо неї. Просто необхідно відзначити і відчутний іронічний або шаржований тон розмислів нараторів у судженнях-роздумах про домінуючих осіб у російській літературі середини XIX століття і деяких їхніх "модних" творів, як-от, скажімо, романи Фадея Булгаріна, які популярністю й великою тиражністю задавали тон.

"Інакший" Шевченко, осмисливши суперечливі судження (Куліша, Аксакова та ін.) про його російськомовні повісті, задумує протягом свого третього вояжу в минуле здійснити амбітний план – написати ще популярніший, ніж у Булгаріна, роман російською мовою і стати законодавцем усеросійської літературної моди. У романі С. Росовецького виписані доволі розлогі Шевченкові розмисли щодо семантики і структури задуманого сенсаційного роману, й саме тут найчутніша іронічна нотка, як і в описі діалогів Тараса Григоровича з редактором "Современника" поетом Миколою Некрасовим, показаним тут вельми непривабливо. "Не наслідувати застарілому Стернові, складаючи промови до читача на пів сторінки. Та я із задоволенням, їй-богу. Мені, панове, таке розмазування каші по

тарілці й самому не по душі. Говорите, обридла вам прекрасна природою Малоросія, її чорноброві та палкі дівчата, її тупуваті парубки <...>? Ну і гаразд. <...> По-вашому, читач Російської імперії бажає не повісті, а романи? Йому, що животіє в Сизрані або Вєсьєгонську, приємно знаходити в романі персонажів, подібних до нього самого, до сусідки-красуні і до ненависного начальника? Любить він, коли дія відбувається в Пітері або в Москві-матушці? Бажає, щоб пригод було якомога більше, а міркувань якомога менше? Та будь-ласка, дружечку. Хочеш почитати про любов із відхиленням, про кохання заборонене, хочеш пристойної зовні полунички? Щоб описи любовних стосунків не закінчувалася поцілунками, а тільки починалися? На, жери, собако! Тільки допоможи мені швидше заробити грошей" [7, с. 248–249].

Романний Шевченко теж не без долі викличної іронії продумує колізії твору, обирає відповідну до колізій назву – "Невдачливий щасливець", авторський псевдонім – Григорій Кириловський, нібито ж публікує роман у "Современнике" і має гучний успіх, котрий надихає прозаїка на новий екзотичний твір – "Пригоди скелета" і т. д. Але і в цій подорожі в часі, як і в попередній, Шевченко зрештою теж відчуває стан внутрішнього роздвоєння, певного відступництва від самого себе "історичного". Так, скажімо, дивлячись на своє "офіцерське" відображення в дзеркалі, романний герой "Набрав уже слини, щоб плюнути в пику старуватому, але франтуватому підпоручикові, проте опам'ятався. Адже винен не чепуристий офіцер у дзеркалі, а саме він, Тарас, власник і повелитель своєї неповторної особи, унікально багатой на таланти і здатной на дивні подвиги духу. Він помилився, вибираючи поворотний пункт у цій подорожі в часі, не спромігся вчасно загальмувати на шляху даремного і навіть згубного перетворення на тупого російського армійського офіцера" [7, с. 238–239]. Схожі внутрішні розмисли про те, що він "розділилася на дві іпостасі", оволодівають Шевченком і після третьої, "літературної", подорожі [див.: 7, с. 288–289].

Певно, в цих висновкових "прозріннях" романного Шевченка й міститься квінтесенція створеного С. Росовецьким образу

Тараса Григоровича: мовляв, спроби "інакше", якось приємніше чи спокійніше, прожити своє життя. призводять до певної деградації, до роздвоєння душі і "митарства" із самим собою. Цілком імовірно, що саме такими резюмуваннями прозаїк "подратувавши" трохи читачів образом "інакшого" Шевченка, водночас полемізував і з цитованими вище "міфами" сумнозвісного О. Бузини: мовляв, Тарас Григорович не міг прожити свій реальний вік інакше. Зрештою, і на найвищому Суді, перед яким постав романний герой, він чує: "Я не засуджую тебе, адже для істинної справи своєї ти встиг усе потрібне вчинити в справжньому твоєму земному житті. І мене ти жодного разу не образив, вільнодумцю. А ось із матір'ю моєю Марією тобі, я вважаю, непогано було б порозумітися" [7, с. 316]. Утім, і тут Шевченко почув слова злагоди: «Тобі не треба нічого пояснювати. Я не ображена за твою "Марію"» [7, с. 316].

Справді, складний і доволі особливий роман написав С. Росовецький, передовсім особливий у контексті всієї шевченкіани, зокрема романної. Цілою низкою епізодів, передовсім нафантазованих, домислених, письменник зачепив доволі дражливі теми, і цей роман, як і "сучасна біографія" С. Росовецького, матиме дискусійні судження, скажімо й через те, що прозаїк аж надто вільно повівся із творенням цілої низки персонажів або ряду подій Шевченкового життя. Роман доволі щедро пройнятий любовною чи й любовно-еротичною семантикою, звісно ж, домисленою, зокрема й у творенні образу головного героя. Певна річ, жанроозначення "фантастичний" може виконати місію такого собі громовідводу, але чи в усіх домислених епізодах роману? Утім, як відомо, письменник має право на свою версію сюжету, колізій, образів...

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акіньшина І. М. Жанрово-стильові особливості художньо-біографічної прози 80–90-х років ХХ століття: автореф. дис. ...канд. філол. наук. 10.01.01. Дніпропетровськ, 2005. 19 с.
2. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. К.: ВЦ "Академія", 2007. 608 с.
3. Поліщук В. Т. Музи Тараса Шевченка. Інтимно-любівні дискурси української літературної шевченкіани: монографія. К.: Вид-во Ліра-К, 2023. 338 с.

4. Поліщук В. Тарас Шевченко і татарка Забаржада: творчі інтерпретації взаємин (за творами літературної шевченкіани). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія "Філологія"*. Вип. 50. Дрогобич, 2022. С. 125–134.

5. Росовецький С. Стилем екскурсовода – про популярну біографію Шевченка. *"Слово Просвіти"*. 2021. 22–28 квіт. С. 10.

6. Росовецький С. Шевченко. Сучасна біографія. К.: ДУХ і ЛІТЕРА, 2020. 472 с.

7. Росовецький С. Шевченко між світами. Біографо-фантастичний роман. К.: ДУХ і ЛІТЕРА, 2022. 328 с.

8. Савенко І. Л. Жанрово-стильові особливості біографічного роману-пошуку: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.01.06. Тернопіль, 2006. 19 с.

9. Сиротюк М. Український радянський історичний роман. К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1962. 396 с.

10. Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. В.С. Бородіна і М.М. Павлюка. К.: Дніпро, 1982. 547 с.

11. Шевченківська енциклопедія: в 6 т. Т. 5: Пе – С. НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) [та ін.]. К., 2015. 1040 с.

REFERENCES

1. Akinshyna I. M. Zhanrovo-stylovi osoblyvosti khudozhno-biografichnoi prozy 80–90-kh rokiv KhKh stolittia: avtoref. dys. ...kand. filol. nauk. 10.01.01. Dnipropetrovsk, 2005. 19 s.

2. Literaturoznavcha entsyklopediia: U dvokh tomakh. T. 1 / Avt.-uklad. Yu. I. Kovaliv. K.: VTs "Akademiia", 2007. 608 s.

3. Polishchuk V. T. Muzy Tarasa Shevchenka. Intymno-liubovni dyskursy ukrainskoi literaturnoi shevchenkiany: monohrafiia. K.: Vyd-vo Lira-K, 2023. 338 s.

4. Polishchuk V. Taras Shevchenko i tatarka Zabarzhada: tvorchi interpretatsii vzaiemyn (za tvoramy literaturnoi shevchenkiany). *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii "Filolohiia"*. Vyp. 50. Drohobych, 2022. S. 125–134.

5. Rosovetskyi S. Stylem ekskursovoda – pro populiarnu biohrafiiu Shevchenka. *"Slovo Prosvity"*. 2021. 22–28 kvit. S. 10.

6. Rosovetskyi S. Shevchenko. Suchasna biohrafia. K.: DUKh i LITERA, 2020. 472 s.

7. Rosovetskyi S. Shevchenko mizh svitamy. Biohrafo-fantastychnyi roman. K.: DUKh i LITERA, 2022. 328 s. U teksti, tsytuiuchy tse vydannia stavymo storinku.

8. Savenko I. L. Zhanrovo-stylovi osoblyvosti biohrafichnoho romanu-poshuku: avtoref. dys. ...kand. filol. nauk: 10.01.06. Ternopil, 2006. 19 s.

9. Syrotiuk M. Ukrainskyi radianskyi istorychnyi roman. K.: Vydavnytstvo Akademii nauk Ukrainkoi RSR, 1962. 396 s.

10. Spohady pro Tarasa Shevchenka / Uporiad. V. S. Borodina i M. M. Pavliuka. K.: Dnipro, 1982. 547 s.

11. Shevchenkivska entsyklopediia: v 6 t. T. 5: Pe–S. NAN Ukrainy, Instytut literatury im. T.H. Shevchenka; redkol.: M.H. Zhulynskyi (holova) [ta in.]. K., 2015. 1040 s.

Стаття надійшла до редакції 20.04.23

V. T. Polishchuk, DSc (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-9090-8324

e-mail: kaflit@ukr.net

Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University, Cherkasy

**SPECIAL NOVEL ABOUT TARAS SHEVCHENKO
("Shevchenko between the worlds" by Stanislav Rosovetsky)**

The article analyzes the mentioned novel by the famous scientist and writer Stanislav Rosovetsky as a self-sufficient work, as well as in certain typological comparisons of the work with the studio of "Taras Shevchenko. Modern biography" of the same author, and in the context of Shevchenko's life-writing biography, primarily the novels of the last twenty years (the works of Volodymyr Kepysh, Zinovii Legky, Konstantyn Tur-Konovalov and Denys Zamrii, Halyna Tarasiuk, Antoniiia Tsviid, Oleksandr Denysenko, etc.). The article focuses on the truly original genre solutions of the novelist, which, in their turn, had a direct impact on the organization of the chronotope of the work, on the active use of imaginary and fictional (the same fantastic and mystical) operations, on the originality of the use of documentary as specific features of artistic and biographical literature. It is noted that the analyzed work has sufficiently expressive features of an intellectual novel, primarily due to the versatile erudition of the author. The unique "fantasy" structure of the novel is analyzed, the three main parts of which – three "journeys to the past" of the novel Shevchenko - are defined as alternatives to the real stories of the poet's life, designed, according to the author's version, to "ease" his fate at the Last Judgment. It is noted that, for all the fantasized conventionality of plot collisions, certain episodes of the novel are quite controversial, debatable, or even provocative, particularly written in the "second journey". First, this concerns the author's interpretations of the well-known story of Shevchenko's relationship with the Hern family and Ensign Isaiev, Taras's interpretation of his own self-portrait "in a dream", in which he is walking along the shore of the Aral Sea, almost naked, showing the poet – the author of the poem "Kavkaz" (!) – willing conqueror of the native population in the Asian steppes. The present "otherness" of novel images of several famous historical figures (Chestakhivskiyi, Nekrasov, etc.), an expressive intimate love discourse, as well as balanced artistic summaries regarding the image of Shevchenko, despite the alternative stories created in the novel, are noted.

Keywords: Shevchenkoana, novel, genre, fantasy, mysticism, chronotope, conjectures, plot collisions, image creation, contexts.